

Світлана Солдатова

(Херсон)

ПРОБЛЕМА ВАРІАНТНОСТІ НАРОДНО-ЕТИМОЛОГІЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена вивченню специфіки народно-етимологічного переосмислення фразеологізмів та аналізу процесів, пов'язаних з виникненням фразеологічних варіантів народно-етимологічних фразеологізмів сучасної німецької мови.

Ключові слова: фразотворення, локальний зворот, фразеологічний варіант, культурно-національна конотація.

The article focuses on the peculiarities of popular-etymological re-thinking of phraseological units and is devoted to the analysis of their variants in German language.

Key words: phrase formation process, local set-expression, phraseological variant, cultural and national connotation.

Фразеологічні одиниці (далі ФО), завдяки своїй когнітивній та мовній природі мають ускладнену семантичну структуру і виражають як інваріантні ознаки, так і знання про світ, що мають тенденцію до варіювання і співвіднесення з вторинними сегментами мовної картини світу. Саме у процесі фразотворення виникають одиниці, які виконують “не стільки номінативну функцію, скільки експресивно-оцінну, прагматичну, когнітивну, коли вербалізуються елементи матеріальної культури – могутньої екстралінгвістичної підоснови фразеологічного корпусу” [7, с. 1].

Процес фразотворення завжди залишається в центрі лінгвістичних досліджень, про що свідчать численні наукові розвідки цієї проблеми (Я. А. Баран, В. І. Гаврись, М. В. Гамзюк, О. П. Пророченко, В. М. Телія, В. І. Школяренко, Н. Burger, W. Fleischer та інші дослідники).

Грунтовному аналізу піддаються різні аспекти фразеології: вивчення механізмів та специфіки утворення одиниць вторинної номінації (В. І. Гаврись, М. М. Гавриш, І. Б. Дубровська, І. І. Орел, Ю. А. Фірсова), внутрішня форма фразеологічних одиниць та їх функції (О. В. Кунін, В. М. Угринюк), національно-культурна специфіка ФО (С. Н. Денисенко, С. М. Назаров, О. Я. Остапович, В. М. Телія), вторинні процеси фразотворення (О. О. Лазаренко, О. М. Лисенко, Н. П. Тимошук).

Поза увагою дослідників залишаються окремі процеси фразотворення, які мають певні розбіжності або свою специфіку у порівнянні з традиційними. До таких явищ слід віднести процес народно-етимологічного переосмислення (далі – НЕМП), в результаті дії якого виникають ФО, яким притаманна семантична цілісність, сталість компонентного складу та експресивно-емоційна виразність. Можливість виникнення ФО шляхом НЕМП частково знайшла своє відображення у працях Л. А. Введенської, Н. П. Колесникова [1], В. І. Гаврися [2], В. Д. Девкіна [3], А. М. Мелеровича [6], В. М. Мокієнка [8; 9], А. Г. Назаряна [10], К. Бальдінгера [12], Р. Бебермайера [13], Д. Брюкнера [14].

Критичний аналіз поглядів на процес народної етимології уможливив створення визначення та введення терміну “народно-етимологічне переосмислення”, яке є релевантним для нашого дослідження:

1. НЕМП – це невірне осмислення мовної одиниці (слова, словосполуки, сталого звороту) на основі випадкової формальної подібності або тотожності з іншою одиницею, яка є більш знайомою та зрозумілою носіям мови, що призводить до появи нової одиниці з новим значенням.

2. НЕМП – це невірне розуміння походження або значення змінної словосполуки з подальшим становленням її нового, переносного значення.

В результаті НЕМП один з компонентів словосполуки замінюється на схожий за звучанням, причому з порушенням логіко-семантичних зв'язків всередині змінної словосполуки. Така заміна призводить до того, що між компонентами виникають такі зв'язки, які призводять до появи переносного значення. Наприклад:

um des Kaisers Bart streiten (das ist ein Streit um des Kaisers Bart (ugs): “um etwas Belangloses streiten (das ist überflüssiger Streit um Nichtigkeiten)“. Словник Дудена зазначає, що *Kaisers Bart* виникла в результаті хибної заміни “*Geißhaar*“ = *Ziegenhaar* (vgl. die lateinische Redensart “*de lana caprina rixari*“ eigentlich “*um Ziegenwolle, d.h. um nichts streiten* [16, с. 85].

Сюди слід віднести одиниці:

einen Bären anbinden – “Schulden machen” [15, с. 52], де вихідна форма: *einen Beren anbinden (Beren* вживається у значенні “борг”); *j-n ins Gebet nehmen – “j-m eindringlich zureden”*, де вихідна форма: *j-n ins Gebett nehmen; saufen wie ein Igel – “viel trinken”* [15, с. 244], вихідна форма: *saufen wie ein Blutsegel; Maulaffen feilhalten – “mit offenem Munde untätig sehen”* [18, с. 631].

Аналіз емпіричного матеріалу засвідчує динаміку фразотворення досліджуваних одиниць, які зазнають різних структурно-семантичних перетворень в процесі їх функціонування.

НЕМП ФО у процесі функціонування зазнають певних видозмін, до яких ми відносимо варіантність. Питання варіантності ФО розглядалося вченими на матеріалі різних мов [4; 5; 11]. Однак не дістала повного висвітлення проблема виокремлення одного і того ж фразеологізму при збереженні його цілісного значення. Услід за Л. Г. Скрипник під фразеологічними варіантами ми розуміємо “співіснуючі в мовній системі утверджені традицією різновиди фразеологічних одиниць, які мають те саме значення (для образних – внутрішній образ), але розрізняються між собою одним чи кількома (іноді усіма) компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури” [11, с. 122].

Джерелами фразеологічної варіантності слугують такі фонетичні, морфологічні та синтаксичні видозміни ФО, які не порушують її семантику, образність та стилістичну належність. Варіантність належить до одного з найпродуктивніших механізмів структурних видозмін НЕМП ФО. Під структурними варіантами НЕМП ФО розуміємо різні за семантикою, образністю та стилістичною належністю фразеологізми зі спільним лексичним інваріантом та частковою відмінністю у словоформах, компонентному складі, порядку слів.

Найчисельнішою за складом є група лексичних варіантів, утворена за допомогою дієслівного компонента, що є базовою частиною всіх НЕМП ФО: *laufen wie ein Bürstenbinder – rennen wie ein Bürstenbinder – “eifrig herumlaufen, rennen”*, *Maulaffen tragen (bieten) verkaufen – “dumm dastehen, mit offenem Munde untätig zusehen”*; *Firlefanzen machen /treiben – “nährisch sein”*; *über den Onkel laufen / gehen / latschen – “über die große Zehe einwärts gehen”*; *das kann kein Schwein lesen/ schaffen/ kapieren – “das kann kein Mensch lesen”*.

Аналіз досліджуваних одиниць дозволив виділити дієслівні варіації з введенням додаткового дієслова: *einen Bären anbinden – einen Bären hängen haben – “Geldschulden haben”* [18, с. 97].

Досить чисельною виявилася група варіювання іменних компонентів, виражених іменником, прикметником: *sich Schwänzelpfennige (Schwänzeleipfennige) Schwänzelgeld machen – “Geld beim Besorgen von Einkäufen nicht richtig abrechnen, für sich gut machen”*; *guten (auch: viel) Ankratz haben – “viel begehrt werden”*; *dumm wie Bohnenstroh (Bohnenstrecken – “sehr dumm sein”*; *bei ihm ist Matthäi (Matthäus) am letzten – “es ist aus mit ihm, sein Geld ist aus”*.

Варіювання прислівника, один з яких має підсилювальний зміст: *es (etwas) ist j-m völlig pomade / schnurz / schurzwurzpiepe – landsch. salopp; “es (etwas) ist j-m ganz egal”*.

Деякі НЕМП ФО зазнають варіацій одночасно іменного та дієслівного компонентів: *den Amtschimmel reiten – “die Bürokratie herrscht“ ma der Amtschimmel trabt / braucht wieder Futter – “es herrscht die Verwaltungsbürokratie“; Blümerant vor den Augen werden ma j-m ist blümerant zu Mute – “j-m ist nicht wohl”*.

Під морфологічними варіаціями ми розуміємо ті видозміни компонентного складу НЕМП ФО, які не призводять до порушень її лексичної та категоріально-граматичної тотожності. До таких морфологічних змін НЕМП ФО слід віднести: 1) варіювання іменника в однині – множині: *der Bien (die Biene) muss – “das muss unter allen Umständen erreicht werden“; Mores haben (Mohren haben – “Furcht, Angst haben“*; 2) використання різних прийменників: *seine (seltener) sein Schäfchen ins trockene bringen / im trockenen haben – umgs. oft leicht abwertend: “sich auf Kosten anderer, wirtschaftlich sichern, großen Vorteil verschaffen“*.

Деякі одиниці зазнали внутрішньо-структурних перетворень, “які обумовлені синонімічними явищами у системі одиниць на синтаксичному рівні при незмінності її цілісного значення” [9, с. 175]. Наприклад різні за синтаксичною структурою НЕМП ФО мають однакове значення: *um Kaisers Bart streiten / das ist ein Streit um des Kaisers Bart – “um etwas Belangloses streiten / das ist überflüssiger Streit um Wichtigkeiten“* [16, с. 85]; *Firlefanzen treiben – “nährisch sein, Dummheiten machen“; das ist ein richtiger Firlefanzen – “das ist eine Albernheit, Qualm“* [18, с. 276]; *das ist klar wie Klärchen / klar wie Klärchen – “unumstritten klar, völlig einleuchtend, darüber braucht man gar nicht zu reden“*.

Маркерами синтаксичних відношень між компонентами виступають: синтаксична модифікація НЕМП ФО та перестановка слів у компонентному складі.

Таким чином, структурно-граматичне варіювання НЕМП ФО підтверджує динамічний характер фразотворчих процесів сучасної німецької мови та слугує досить продуктивним джерелом поповнення фразеологічного фонду мови.

Відомо, що становлення НЕМП фразеологізмів – процес тривалий, обумовлений особливостями матеріального й духовного життя етносу. Однією з характерних рис НЕМП ФО є їх тісний зв'язок з кодом етнокультури, а тому на передньому плані семантики цих одиниць виступає конотативний елемент. Цьому сприяє етимологічно-образна основа ФО, адже в більшості випадків образ спирається на реалії, відомі тільки певному народові, а також національно марковані елементи. Культурно-національна конотація – це всі асоціативні історичні, побутові, емоційно-експресивно-оцінні, стилеві співзначення, що формуються в семантиці ФО як відображення національної самосвідомості й духовного світу певного етносу й відбиваються в конотативних семах [7, с. 6].

Культурно-національна конотація фразеологічної одиниці формується протягом усієї історії позначуваного ним денотата і включає різні географічні, історико-етнографічні відомості. Ступінь прояву в різних ФО буде інший. В історико-культурологічних, етнографічно-побутових ФО та висловах, пов'язаних із духовністю народу (повір'ями, звичаями, обрядами) він вищий [7, с. 6].

Культурно-національна конотація притаманна таким НЕМП ФО, які означають: 1) характеристику людини: *ein abgefeimter Bursche – “arglistiger Mensch”, ein echter Hagestolz sein – “ein eingefleischter Jungeselle, der von der Ehe nichts wissen will”, ein alter Schwede sein – “ein Schlaumeier, ein gerissener Kerl sein”*; 2) звичаї та обряди: *viel Geschrei und wenig Wolle – “viel Lärm um Nichts”, j-n ins Haberfeld treiben – “j-n erschrecken”*; 3) побут та його предмети: *der alte Schinken – “Bezeichnung für schlechte Gemälde”; sich Schwänzelpfennige machen (oder: Schwänzeldgeld machen) – “Geld beim Besorgen von Einkäufen nicht richtig abrechnen, für sich gut machen”*; 4) соціальний стан: *bei ihm ist Matthäi (Matthäus) am letzen – “es ist aus mit ihm, sein Geld ist alles”; Kohldampf*

schieben – “*hungern*”; *am Hungertuch nagen* – “*hungern, sich kümmerlich behelfen*”; *hinter schwedischen Gardinen (bringen, kommen, sitzen)* – “*im Gefängnis sein*”.

Аналіз матеріалу дає підставу розподілити НЕМП ФО на наступні групи: 1) експресивно-стилістичні та функціонально-стильові: а) знижено-нейтральні: з.В. *den Amtschimmel reiten* – “*die Bürokratie herrscht*”; *ein schöner Batzen Geld* – “*eine beträchtliche Summe*”; б) розмовні (жаргонні, фамільярні, вульгарні) з.В. *trinken (saufer)* *wie ein Bürstenbinder* – “*maßlos trinken*”; *j-n ins Bockshorn kriechen* – “*j-n erschrecken, verblüfften*”; фам; *Moos haben* – “*Geld haben*” vulg.; 2) емоційно-оцінні: а) негативні, серед яких переважають жартівливі, іронічні; зневажливі: *wie Nassauer leben* – “*auf Kosten eines anderen im Wirthaus essen und trinken*”; *das ist mir pomade* – “*das ist mir gleichgültig*”; *j-d auf die Schippe nehmen* – “*j-d mit Spott überschütten, j-d veralbern*; *Schnieke sein* – “*fein, elegant sein, großartig*”; 3) прагматичні: а) вираження здивування, страху: *so eine Kugelfuhr! (Verzögerung, Hindernis)*; *Ach, du grüne Neune! (Ausruf der Verwunderung und der komischen Klage)*; *Schwager, fahr zu! (beeile dich, fahre schneller!)*; *Donnerwetter, Parapluie!* – “*Ausruf des Staunens*”; б) формули привітання: *Herein, wenn's kein Schneider ist!* – “*ruft man scherzhaft, wenn j-m anklopft und man nicht weiß, wer hereingekommen wird*”; *Meiner Six! (Mein Six!)* – “*eine volkstümliche Beteuerungsformel*”; *komm in meine Armee!* – “*komm in meine Arme!*” [15; 17; 18].

Варто зазначити, що культурно-національна конотація НЕМП ФО детермінується етимологічно-образною системою, ритуальними формами національної культури і має тісний зв'язок з внутрішньою формою фразеологічної одиниці.

Дослідження НЕМП ФО дозволяє довести специфічність цього фразотворчого процесу, демонструє гнучкість системи фразотвору сучасної німецької мови, підтверджує думку щодо фразеологізмів як особливих мовних знаків, що відображають національно-культурне бачення світу та допомагають побачити сторінки історії німецького народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Введенская Л.А., Колесников Н.П. Народная этимология и смежные явления // Межвуз. сб. науч. тр. / Куйбышев. гос. ун-т., 1983. – С. 65-80.
2. Гаврис В.І. Сталі сполучення слів у сучасній німецькій мові (походження та вживання) / Володимир Іванович Гаврись. – К.: Видавництво “Радянська школа”, 1971. – 247 с.
3. Девкин В.Д. Паронимическая словообразовательная модель / В.Д. Девкин // Словообразование и фразообразование / Всесоюз. науч. конф.: Тез. докл. – М., 1979. – С. 29-31.
4. Жуков В.П. Русская фразеология / В.П. Жуков. – М.: Высшая школа, 1986. – 310 с.
5. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка / А.В. Кунин. – М.: Международ. отношения, 1972. – 287 с.
6. Мелерович А.М. К вопросу о типологии внутренних форм фразеологических единиц современного русского языка // Межвуз. сб. науч. трудов / Ивановский гос. ун-т. – 1980. – Активные процессы в области русской фразеологии. – С. 13-36.
7. Мельник Л.В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – “Українська мова” / Л.В. Мельник. – Донецьк, 2001. – 18 с.
8. Мокиенко В.М. Ложная аналогия и фразеологические единицы (на материале чешского языка) // Вестник Ленинградского гос. ун-та им. А.А. Жданова. Серия: История, языковедение, литературоведение. – 1973. – Вып. 3. – №14. – С. 122-128.
9. Мокиенко В.М. Искажение фразеологического образа и семантическая динамика фразем / В.М. Мокиенко // Проблемы русской фразеологии: Семантика фразеологических единиц. – Тула, 1975. – С. 33-46.
10. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка: Учебник [для студентов институтов и факультетов иностранных языков] / А.Г. Назарян. – 2-е изд. переработанное и дополненное. – М.: Высшая школа, 1987. – 288 с.
11. Скрипник Л.Г. Фразеология української мови / Л.Г. Скрипник. – Київ: Наукова думка, 1973. – 280 с.

12. Baldinger K. Zum Einfluß der Sprache auf die Vorstellungen des Menschen / Volksetymologie und semantische Parallelverschiebung / K. Baldinger. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1973. – 601 S.
13. Bebermeyer R. Zur Volksetymologie: Wesen und Formen / R. Bebermeyer // Sprache und Sprachhandeln. – Hildesheim. New York: Georg Olms Verlag, 1974. – S. 155-188.
14. Brückner D. Etymologie versus Volksetymologie: ein Fall für die Sprachkritik? / D. Brückner // Muttersprache. – Wiesbaden, 2006. – №2. – S. 140-146.

СПИСОК ЛЕКСИКО- ТА ФРАЗЕОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

15. Borchard W., Wustmann G., Schoppe K. Die sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmund / Nach Sinn und Ursprung erläutert / Wolfgang Borchardt, Georg Wustmann, Karl Schoppe. – 7-e Auflage., bearb. von A. Schirmer. – Leipzig: VEB F.A. Brockhaus, 1955. – 540 S.
16. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Idiomatisches Wörterbuch der deutschen Sprache / hrsg. und bearb. Von Günter Drosdowski und Werner Scholze-Stubenrecht / – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1992. – Band. 11. – 864 S.
17. Krack K.E. Redensarten unter die Lupe genommen: Vom Ursprung und Sinn vielgebrauchter Redewendungen und Begriffe / K.E. Krack. – Berlin: F.W. Peters Verlag, 1961. – 239 S.
18. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. – 4-e Auflage. – Freiburg: Herder Verlag, 1976. – Bd. 1. Aal bis mau. 1976. – 623 S.; Bd. 2. Maul bis zwölf. 1976. – S. 629-1255.